

КУЛЬТУРНА ПОЛІТИКА РАДЯНСЬКОЇ ВЛАДИ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ДІЯЛЬНІСТЬ УСТАНОВ КУЛЬТУРИ ГАЛИЧИНИ НА ПОЧАТКУ ДРУГОЇ СВІТОВОЇ ВІЙНИ (1939 – 1941 рр.)

У статті розглянуто вплив радянського окупаційного режиму на діяльність установ культури Галичини у 1939 – 1941 рр. Важливим є дослідження передумов та наслідків радянської окупації західних земель України, зокрема Галичини, а також з'ясування змісту і методів реалізації пропагандистської політики тоталітарного режиму та його вплив на діяльність установ культури.

Ключові слова: культурна політика, установи культури, Друга світова війна, окупаційний режим, радянська влада, пропаганда, ідеологія.

Актуальність теми даної статті визначається тим, що тоталітарний режим протягом десятиліть всіляко перешкодив ученим-історикам у дослідженні складних політичних процесів, особливо в період сталінізму, орієнтував висвітлювати їх лише у загальному плані, не заглиблюючись у політичний аналіз, з'ясування мети та наслідків впровадження командно-адміністративної системи в сфері освіти, науки та культури України.

Стан дослідження проблеми. Стан культурного життя, діяльність установ культури західних земель України та культурна політика радянської влади періоду 1939–1941 рр. висвітлена у працях таких науковців, як Н.В. Антонюк, М.Р. Литвин, О.І. Луцький, Є.Н. Кім, І. Мишак, В.Д. Яремчук, С.К. Кондратюк та ін. Проблеми проведення освітньої політики і становлення загальноосвітньої школи у контексті радянзації на західноукраїнських землях у 1939–1940 рр. досліджувалися та досліджуються вітчизняними і зарубіжними вченими. Серед тих, хто приділив їм увагу, – А. Бондар, В. Ботушанський, Т. Бриндзан, М. Грищенко, О. Зубань, О. Дзевєрін, І. Забокрийцький, Л. Іваненко, Б. Кобзар,

Гурська Ольга Анатоліївна, аспірант кафедри історії, теорії та практики культури, Інститут гуманітарних та соціальних наук Національного університету "Львівська політехніка", м. Львів.

© Гурська О.А., 2010

І. Коляска, І. Кошарний, О. Кузьминець, С. Сворака, С. Макарчук, М. Моторнюк, М. Никифорок, С. Сірополко, Р. Смаль-Стоцький, Т. Соколовська, І. Фостій, Б. Ступарик, В. Сухомлинський, Д. Щербина, Д. Яремчук. Чимало їхніх праць містять достатньо об'єктивний матеріал про перебіг тогочасних подій, адже їх авторами були ті, хто безпосередньо працював чи працює на освітянській ниві [10].

Новизна дослідження. В останні десятиріччя особлива увага звернена на дослідження культурної політики окупаційних режимів на території України, що дає можливість провести її порівняльний аналіз та доповнити зроблені раніше висновки.

Возз'єднання Західної України і північної Буковини з Радянською Україною створило нові умови для культурного життя. Тоталітарний режим в СРСР розглядав культуру як один з найважливіших ідеологічних засобів зміцнення комуністичної системи. Саме під таким кутом зору передусім слід розглядати комплекс заходів радянської влади щодо розвитку освіти, мистецтва, науки та ін. [1, 8].

1 вересня 1939 року німецькі війська перейшли кордон Польщі, що засвідчило початок Другої світової війни. За цих обставин Радянський Союз, незважаючи на домовленості, зайняв вичікувальну позицію. Сталін намагався перекласти всю відповідальність за агресію проти Польщі на Гітлера, натомість німецьке керівництво тиснуло на більшовиків із метою прискорення нападу СРСР на Польщу. Німці погрожували створити на теренах Галичини та Волині Українську державу, а керівники німецьких спецслужб мали зустрічі з представниками ОУН, зокрема із полковником А. Мельником. У цих умовах Сталін віддає наказ розпочати військові дії проти Польщі.

Прихід радянських військ на територію Західної України спричинив нову суспільно-політичну ситуацію в регіоні. Серед галичан були такі, хто з радістю зустрічав “братів зі Сходу”, та невдовзі був вражений заборонами вивішувати національні українські символи.

У жовтні 1939 р. були заборонені українські, польські та єврейські громадські й політичні організації, їх актив зазнав репресій [4, 255]. Органи НКВС почали звільняти край від “контрреволюційних і ненадійних елементів”.

Наказ наркома внутрішніх справ СРСР Л. Берії зазначав, що треба очистити міста й села від ворожих елементів, осадників, апарату місцевого самоврядування, від неблагонадійних служителів культу, представників демократичної частини місцевої інтелігенції всіх національностей за класово-політичною ознакою” [3, 136]. Внаслідок цього за неповні два роки із Західної України було вивезено 1,5 млн. осіб, або 10% населення, зокрема з Галичини радянська влада депортувала 400 тис. українців. Для наведення більшовицького порядку разом із передовими червоноармійськими підрозділами в міста та містечка краю прибуло по 20–30 комуністів.

Питання нового територіально-правового статусу та суспільно-політичного устрою краю мали вирішити Народні збори Західної України. Виборча кампанія проводилася під наглядом військових і репресивних органів та прибулих “уповноважених” – комуністів і комсомольців. Влада контролювала й процедуру висунення кандидатів у депутати. В результаті серед депутатів Народних зборів з вищою освітою було 5,2%, середньою – 20,6%, початковою – 72,6%, неписьменних – 1,6%. Українців-депутатів було 92,2%, поляків – 3%, євреїв – 4,3%, росіян – 0,5%. Відомі галичани брали участь у засіданні Народних зборів: лікар М. Панчишин, композитор В. Барвінський, вчений К. Студинський, П. Франко, син Каменяря, актори – І. Рубчак і О. Нижанківська тощо. Були зафіксовані й випадки бойкоту виборів. Так, у селах Красне і Добротів Наддніпрянського району все населення зігнувало голосування: “Ми за комунію голосувати не будемо. Хай живе віра і самостійна Україна!” [6, 127–129]. Незважаючи на два десятиріччя перебування під різними окупаційними режимами, хоча жахливі радянські репресії не мали аналогів під Польщею, у багатьох наших співвітчизників по обидві сторони Збруча збігалися думки і прагнення щодо надії жити у вільній власній державі.

Створення тимчасових органів нової влади супроводжувалося безпрецедентною пропагандою, яка представляла радянський режим захисником національних і соціальних інтересів населення Західної України. Її метою було адаптувати населення до нової соціально-політичної

дійсності. Радянські пропагандисти використовували найрізноманітніші засоби ідеологічного впливу на людей: перекручену інформацію і тенденційне висвітлення фактів, замовчування, напівправду і просто брехню. Засоби масової інформації замовчували важливі події, неправдиво інтерпретували ситуації, навіщували ярлики. Усі факти, повідомлення, небажані для тоталітарного режиму, замовчувалися або фальсифікувалися.

Наслідком тотальної пропаганди радянської влади та цензури стало припинення діяльності “Просвіти”, “Рідної школи”, “Української бесіди” та інших громадсько-просвітницьких товариств. Уся легальна преса опинилася поза законом, її видання припинили. У вересні 1939 року майже всі видавництва були ліквідовані або переведені на обслуговування потреб Червоної Армії і нових органів влади [6, 110, 120].

Те саме чекало і на Наукове товариство ім. Т. Шевченка – унікальну організацію, яка об’єднала провідні наукові сили України в інтересах самоутвердження та збагачення духовної культури рідного народу. Це була перша новітня Академія наук України, творчий доробок якої – понад сто томів різних академічних видань, створених у рамках двадцяти комісій, що охоплювали основний спектр суспільних наук, унікальний архів та бібліотеку праць з питань українознавства. З ініціативи НТШ було створено бактеріологічно-хімічний інститут, три музеї [8, 26–27].

Радянська влада обмежувала діяльність товариства і як наслідок після скликання загальних зборів у січні 1940 р., згідно з протоколом надзвичайних зборів Наукового товариства ім. Шевченка у Львові “Про саморозпуск” було винесено ухвалу про його закриття та саморозпуск [2, 72; 6, 79–84]. Ухвала НТШ зазначала: “Вважаючи на те, що Наукове товариство ім. Шевченка відіграло свою роль в історії визвольного руху українського народу проти економічного, політичного й культурного гніту панської Польщі, а в зв’язку із злукою українського народу в Союзі Радянських Соціалістичних Республік для західних областей УРСР створені винятково сприятливі умови для всебічного розвитку й розквіту радянської науки і культури – Наукове товариство ім. Шевченка ліквідувати” [9, 83].

Свої установи і майно НТШ передало українській Академії наук у Києві. Натомість було створено шість інститутів Академії – археології, історії, етнографії, мови, літератури та економіки. Всі бібліотеки Львова – Наукове товариство ім. Т. Шевченка, Оссолінських, Баворовських, Народного Дому, Студіон, Жидівська кагальна були об'єднані в одну під головуванням Кацнельсона [1, 114].

Згідно з постановою Раднаркому УРСР “Про організацію музеїв і бібліотек у західних областях України” від 8 травня 1940 р. у Львові було організовано Державну обласну бібліотеку для дорослих, Державну обласну бібліотеку для дітей, державні міські бібліотеки з відділами дитячої літератури у містах Львові, Золочеві, Бродах, Перемишлянах, Яворові, Рава-Руській, Городку, Кам'янець-Струмилівській, Жовкві та в інших областях, зокрема у Волинській, Тернопільській [1, 94].

Було проведено націоналізацію промислових підприємств, банків, кооперативів, землі, виробничих та фінансових активів церкви тощо. Перебудовували на новий лад наукові інституції та освіту. Власне, освіта стала тією сферою життя, перетворення в якій принесли чимало політичних дивідендів радянській владі. Було оперативно відновлено роботу шкіл [5]. Треба наголосити, що кількість українських навчальних закладів значно зросла, польських – зменшилася. Навчання в усіх школах і вищих навчальних закладах було безкоштовним, українська мова стала панівною.

У 1940 р. функціонувало 6913 шкіл, із них 6000 українських, решта – польські та єврейські. Також було відкрито 15 вищих навчальних закладів і проведена реорганізація у Львівському університеті, якому було надано ім'я Івана Франка. Радикальна трансформація торкнулася суспільно-політичного життя, ліквідації усіх визнаних ідеологічно ворожими партій, культурних та громадських організацій (українська “Просвіта”, польська “Мацеж школьна”, єврейська “Тарбут” та ін.) [7].

У нових організаційних формах розвивалась наукова діяльність. Постановою Раднаркому УРСР від 2 січня 1940 р. у Львові на основі НТШ були створені філіали інститутів АН УРСР – літератури, мовознавства, фольклору,

археології, історії України та економіки. Вони об'єднали кращих вчених товариства, завдяки чому тут було збережено традиції наукових шкіл і наукової етики. Розгорнули свою творчу роботу письменники І. Вільде, О. Гаврилюк, П. Козланюк, І. Керницький, Я. Галан, П. Карманський, С. Тудор, Ю. Шкрумеляк, Д. Лукіянович, Я. Кондра, художники І. Труш, А. Монастирський, О. Курилас, О. Кульчицька, Л. Левицький, С. Гебус-Баранецька та інші.

Музична творчість (зокрема тут можна згадати С. Людкевича, В. Барвінського, М. Колесси, Р. Сімовича, А. Кос-Анатольського, Є. Козака та ін.) розвивається значною мірою “по інерції”, хоча митці вже вимушені рахуватися з реаліями “заангажованого мистецтва”. Парадоксально, що для композиторів начебто створюються умови для виконання їх масштабних опусів – симфоній, кантат, ораторій, адже завдяки організації державних філармонійних колективів, фінансованих державою, з'являються реальні можливості почути свої твори у живому виконанні через незначний час після їх написання. Раніше це було пов'язане зі значними труднощами, здебільшого матеріальними. Але право на виконання одночасно супроводжував жорсткий ідеологічний контроль за змістом виконуваних творів, численні соціальні замовлення на ура-патріотичні композиції чи твори, присвячені великим вождям, котрі змушували писати навіть найбільш незалежних і знаменитих авторів Галичини.

Ці два роки, котрі передували фашистській окупації, не змінили істотно напрямку творчості митців. Вони ще зберігали основні художні орієнтири, вироблені замолоду. Спілка композиторів Радянської України, до якої була прийнята більшість галицьких композиторів, на початку мала радше бюрократичний характер і не дуже торкалася сутності творчої діяльності. Репресії перших років більшовицької влади проти свідомої української інтелігенції в Галичині в меншій мірі зачепили саме музикантів. Певні радикальні зміни відбулися в організації культурно-громадських та освітніх осередків, що за радянськими стандартами були підпорядковані єдиним керівним культурно-концертним організаціям. Таким чином вольовим рішенням зверху були об'єднані три консерваторії (Галицького музичного товариства, польська – імені К. Шимановського

та Вищий музичний інститут ім. М. Лисенка) в одну Львівську державну консерваторію ім. М. Лисенка, де, природно, об'єднались також і педагоги усіх трьох навчальних закладів. Водночас була заснована і Львівська філармонія зі стаціонарним симфонічним оркестром, хоровою капелюю, різноманітними інструментальними та вокальними колективами, що зрештою давало змогу галицьким митцям писати великі за обсягом та розраховані на “потужні” виконавські засоби твори, з надією на їх виконання.

На зайнятих Червоною Армією територіях Східної Галичини у 1939 р. відразу розпочалось докорінне реформування культурно-освітніх закладів, серед яких не останнє місце посідали театри. Метою акції було підпорядкувати їх єдиному завданню – пропаганді відомих ідеологічних догм тоталітаризму. У львівських газетах за 1939 р. писали про “перемоги героїв п'ятирічок”, “боротьбу з класовими ворогами” та “світовим імперіалізмом”, про “щасливе життя під зорею сталінської конституції” [9]. У грудні 1939 р., з приєднанням Західної України до складу СРСР, Великий міський театр було перейменовано на Львівський державний театр опери та балету з підпорядкуванням його Міністерству культури України. Були реорганізовані оркестр, хор, балетна трупа, серед солістів опери з'явилися нові імена випускників Київської, Харківської та Одеської консерваторій. На посади перших диригентів були запрошені М. Покровський і М. Гончаров. З різних міст прибували фахівці – режисери, балетмейстери, художники. Сезон 1940–1941 р. став творчим стартом у роботі Львівського театру. До репертуару першого сезону ввійшли опери “Євгеній Онегін” П. Чайковського, “Наталка Полтавка” М. Лисенка, “Травіата” та “Аїда” Дж. Верді, “Кармен” Ж. Бізе, “Чіо-Чіо-Сан”, “Богема” Д. Пуччіні, балети “Дон Кіхот” Л. Мінкуса, оперета “Циганський барон” Й. Штрауса. Призначена на 26 червня 1941 р. прем'єра вистави “Лілея” не відбулася. Розпродані квитки так і залишились у тих, хто хотів потрапити на новий балет українського композитора К. Данькевича. Війна перервала творчу працю. У липні 1941 р. Український львівський театр відкрив театральний сезон 1941–1942 рр. “Запорожцем за Дунаєм”.

Згідно з постановою Раднаркому УРСР “Про організацію театрів, музичних колективів, будинків народної творчості і театральних музичних закладів у Львівській, Дрогобицькій, Волинській, Ровенській, Станіславській і Тернопільській областях” від 19 грудня 1939 р. були організовані Державний український драматичний театр, Державний польський театр, Державний єврейський драматичний театр [1, 68–69].

У 1940 р. було створено Державний обласний історичний музей у м. Львові, Державний обласний етнографічний музей, Державну обласну картинну галерею з філіями – замок Собеського у с. Підгірцях Одеського району та панорамою Рославицького у м. Львові, Державний обласний музей мистецького промислу в м. Львові, Державний обласний меморіально-літературний музей ім. Франка, Державний міський етнографічний музей у м. Яворові та краєзнавчий музей у м. Сокаль [1, 94].

Висновки. Отже, загалом після ліквідації обмежень, уведених окупаційними режимами Польщі та Румунії, відбувся поступ у багатьох сферах культурного життя. Завдяки зусиллям західноукраїнської інтелігенції культурний потенціал України помітно зріс. Проте з утвердженням авторитарного режиму на західноукраїнських землях звичайними стали адміністративні, наказні методи керівництва культурою, всеохоплюючий контроль компартійних органів за діяльністю творчої інтелігенції, що дедалі більше сковувало її ініціативу, самостійність [1, 9].

Культурна політика радянського режиму суперечила основоположним ідеям українського політичного менталітету з його демократизмом і толерантністю, визнанням значущості людської особистості, свободи як основи існування. Незважаючи на активну діяльність установ культури Галичини за радянської влади, культурні процеси збіднювало обмеження духовного життя орієнтацією лише на ідеологію марксизму-ленінізму, що душило творчу думку митців, а для багатьох з них закривало шлях до творчості. Ідеологічний тиск та організаційний контроль були головними складовими у ставленні влади до діячів культури.

Підсумовуючи, стає зрозумілим, що культурна політика радянської влади була спрямована на запобігання усвідомленню українцями своєї здатності до самостійного національного життя, власних національних та громадянських прав, самобутності культури. Було накладено нові класові, тоталітарні правила поведінки, цінності та норми суспільно-політичного життя на традиційні параметри української ментальності, що призвели до поступового викривлення внутрішньої освіти людини.

1. Культурне життя в Україні Зб. документів. – К.: Наукова думка, 1995. – 748 с.
2. *Антонюк Н.В.* Українське культурне життя в “Генеральній губернії” (1939–1944 рр.): за матеріалами періодичної преси / Н.В. Антонюк. – Львів, 1997. – С. 72.
3. *Білас І.* Репресивно-каральна система в Україні 1917–1953. Суспільно-політичний та історично-правовий аналіз. Книга перша / І. Білас. – К.: Либідь – Вільна Україна, 1994. – С. 136.
4. *Гайвас Я.* Воля ціни не має / Я. Гайвас. – Торонто: Срібна Сурма, 1971. – С. 255.
5. *Кондратюк С.* Становлення і характер радянської влади в Західній Україні (вересень 1939 – червень 1941 р.) / С. Кондратюк // Галичина: Науковий і культурно-просвітній краєзнавчий часопис. – Івано-Франківськ, 2001. – № 5-6. – С. 347–352.
6. *Литвин М.Р.* 1939. Західні землі України / М.Р. Литвин, О.І. Луцький, К.С. Науменко. – Ін-т українознавства ім. І. Крип'якевича НАН України. – Львів, 1999. – 151 с.
7. *Надольська В.* Поширення на західноукраїнські землі радянської національної політики в 1939–1941 рр. // Друга світова війна і доля народів України: Тези доповідей всеукраїнської наукової конференції. – К.: Сфера, 2005. – С. 61–63.
8. *Романів О.* Наукове товариство ім. Шевченка: традиції та перспективи розвитку: Доповідь на установчих зборах товариства // Хроніка Наукового товариства ім. Т. Шевченка за роки 1989–1990 р. – Львів, 1993. – С. 26–27.
9. *Степанчикова Т.* Львівській єврейській державний театр (1939–1941) / Т. Степанчикова // Вісник Львівського університету. Серія: Мистецтво. – 2003. – Вип. 3. – С. 35–51.
10. *Яремчук В.Д.* Становлення та розвиток радянської освітньої політики на західноукраїнських землях у 1939–1940 рр. / В.Д. Яремчук // Науковий вісник. – Львів, 2010. – С. 1–12.

Надійшла до редколегії 18.11.2010 р.

Рецензент: С.В. Терський, кандидат історичних наук, доцент, Національний університет “Львівська політехніка”

Гурская О.А.

КУЛЬТУРНАЯ ПОЛИТИКА СОВЕТСКОЙ ВЛАСТИ И ЕЕ ВЛИЯНИЕ НА ДЕЯТЕЛЬНОСТЬ УЧРЕЖДЕНИЙ КУЛЬТУРЫ ГАЛИЧИНЫ В НАЧАЛЕ ВТОРОЙ МИРОВОЙ ВОЙНЫ (1939 – 1941 гг.)

В статье рассмотрено влияние советского оккупационного режима на деятельность учреждений культуры Галичины в 1939 – 1941 гг. Важным является исследование предпосылок и последствий советской оккупации западных земель Украины, в частности Галичины, а также выяснения содержания и методов реализации пропагандистской политики тоталитарного режима и его влияние на деятельность учреждений культуры.

Ключевые слова: культурная политика, учреждения культуры, Вторая мировая война, оккупационный режим, советская власть, пропаганда, идеология.

Gurska O.

CULTURAL POLICY OF SOVIET POWER AND ITS IMPACT ON ACTIVITY IN GALICIA CULTURAL INSTITUTIONS OF THE SECOND WORLD WAR (1939 –1941)

This article describes the influence of Soviet occupation regime on the activities of cultural institutions in Galicia in 1939 – 1941. It is important to study causes and consequences of the Soviet occupation of Western Ukraine, particularly in Galicia, and clarify the content and implementation methods propahandnoyi policies of the totalitarian regime and its impact on the cultural institutions.

Key words: cultural policy, cultural institutions, the second world war, occupation regime, the Soviet power, propaganda, ideology.